

VENKOVAN

Josef Grulich

„Sedláka ořež jako vrbu, obroste, nabij mu, omládne, a bude ti chudý sloužit věrně spíše, než když se s ním budeš mazlit a jemu roupy porostou.“

Jindřichohradecký hejtman FERDINAND MAXMILIÁN KÖLSCH
Z KÖLSCHHEIMU, 1725

Pod pojmem venkovská společnost je možné spatřovat rozsáhlou spleť sociálních skupin, které žily v podřízeném postavení vůči své vrchnosti – šlechtě, církvi i městům. Jelikož k venkovské společnosti patřilo v raném novověku bezmála 90 % veškerého obyvatelstva, o její důležitosti nelze nikterak pochybovat. Výraz poddaný či obecný lid však plně nepostihuje podstatu věci, neboť do uvedených skupin obyvatelstva mohli kromě venkovanů přináležet i obyvatelé poddanských měst. Jako příliš úzce vymezené se jeví i slovo sedláci, které ve své podstatě označuje jen zámožnější vrstvy lidí žijících trvale na venkově. Zároveň však nevyhovují ani kategorie typu zemědělců nebo zemědělský lid, protože k venkovanům se kromě lidí, kteří nacházeli obživu v obdělávání polností či chovu dobytka, mohly řadit i osoby s výkonem řemeslnických profesí. Za nejvhodnější termín k pojmenování obyvatelstva jednotlivých vsí, samot a dvorců lze tedy pokládat označení venkovský lid.

Jedním ze základních rysů uvažování venkovanů pochopitelně bylo vědomí o nadřazeném postavení vrchnosti, které bylo utvrzováno odvoláními soudů, prostřednictvím činnosti vrchnostenských úředníků a hlavně historickou tradicí. Právě na tradici a zvykové právo se v daném období odvolával i typický český venkovan – rebel. Stávkoval, psal petice, trval na svých právech a volil právní cesty vzpoury. Někdy však, mnohdy pod vlivem alkoholu, v rozčilení a hněvu, velmi tvrdě mluvil. Reflexe venkovana v očích vyšších společenských vrstev pak vyznívá značně negativně. Většina šlechticů, duchovních a měšťanů pociťovala nad ukoptěnými „hnojokydy“, „močhuby“ a „slamotrusy“ značnou míru nadřazenosti, přezíravosti, nechuti, opovržení, to vše umocněné i trochou obav. V korespondenci některých vrchnos-

tenských úředníků byli sedláci ostřeji označováni jako „sběř“ či „bestie“ a i v aktech státních úřadů sem tam proskočí zmínka o selské či lupičské „chátře“. Strach z případné vzpoury je v těchto listech dobře patrný.

Měšťané si velmi pozorně hlídali, aby nepřišli o svoji stavovskou nadřazenost vůči venkovanům. Sami sebe řadili do společnosti dobrých lidí a podle vzoru urozených osob užívali oslovení pan. Také venkovské prostředí k městu zpravidla shlíželo se značnou nelibostí, neboť v něm spatřovalo zdroj zkaženosti, který pramenil z představ o hromadění majetku spíše finančními spekulacemi než poctivou prací. Vzájemné vztahy vesnického a městského obyvatelstva se tak soustředily především na oblast hospodářskou a kulturní. Venkovan, který pravidelně navštěvoval trhy, přejímal i některé kulturní vzory, což se následně projevovalo v interiérech stavení i v samotném oblečení zámožnějších vesničanů – sedláků a mlynářů. Původně tmavé a zakouřené jizby s otevřeným ohništěm postupně nahrazovaly prostorné světnice s kachlovými kamny. Jejich bílé stěny zdobily obrázky; interiér se pozvolna plnil kvalitnějším nábytkem z dílen městských truhlářů. Ke zvyšování stavovské prestiže zámožnějších vrstev venkovského obyvatelstva přispívaly „svaté kouty“ s krucifixem a vyobrazením světce. Motivace tohoto jednání je zřejmá. Je v ní viditelné úsilí o zlepšení sociálního postavení, snaha o vyrovnání se obyvatelům města.

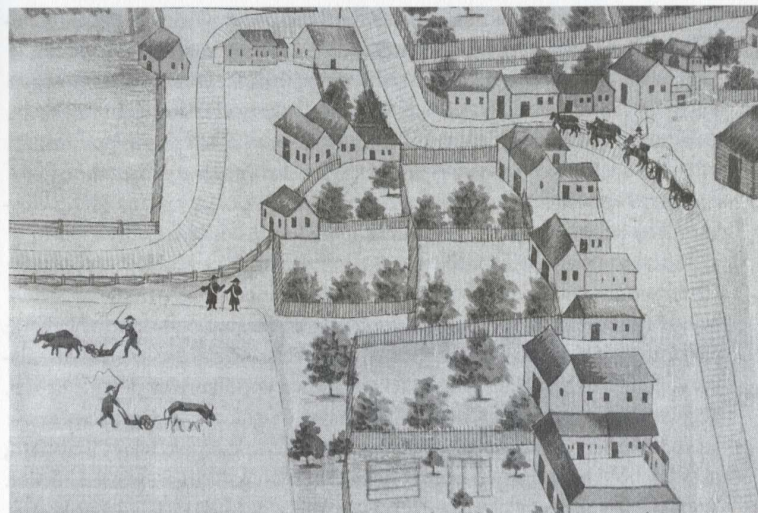
Pozoruhodný byl vztah venkovského lidu k panovníkovi. Středověká víra ve vládce jakožto ochránce poddaných byla totiž i v této době netřesitelná. Zodpovědnost za chybná rozhodnutí padala v očích venkovanů na jeho rádce a přísluhovače. Tento naivní monarchismus se projevil například koncem roku 1679, kdy se s nadšením očekával příjezd císaře Leopolda I., jenž prchal z Vídně před morovou epidemií do Prahy. Právě víra v dobrotivého panovníka dodávala tehdejším vzpourám nejen sílu, ale i smysl, ačkoli vzbouřenci nemohli znát možnosti a skutečnou vůli císaře. Reflexe venkovana z pohledu panovníka už tak příznivá většinou nebyla. Vždyť despektem se netajil ani Leopold I. Při jedné příležitosti je charakterizoval jako „malé bestie“ a v žertu psal o „slečných kompaniích“, před nimiž mají našťestí „páni rebellanté“ respekt.

Venkovan ovšem pro příslušníky vyšších vrstev nepředstavoval jen mrzutosti, obavy, potíže a komplikace, nýbrž občas posloužil i jako zdroj zábavy. Evropská literární tradice středověku a raného novověku zná sedláka jako komický typ, na jehož účet se bavili jak nejrůznější anonymní skladatelé žakovské a vagantské poezie ve 14. a 15. století, tak mnohem

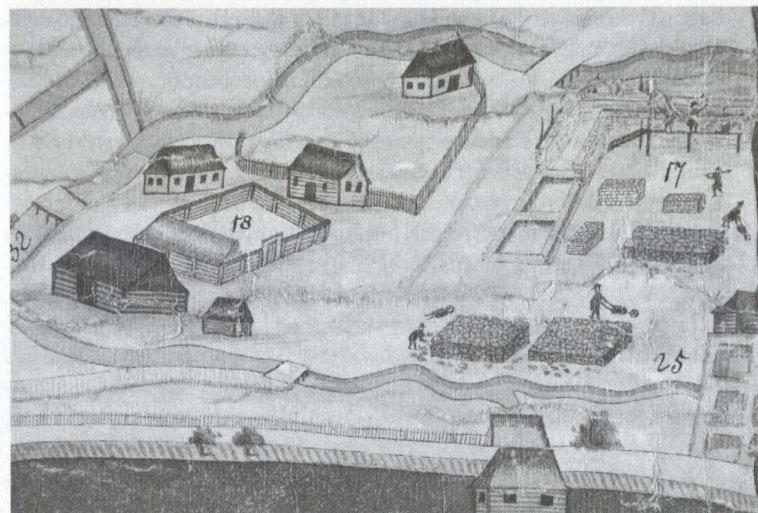
později autoři barokních interludií, kratochvilné četby, a dokonce i postilních exempel. Hloupý a směšný sedlák, který se často a přitom marně snaží napodobovat chování a způsob života bohatých měšťanů, či dokonce urozených pánů, byl vděčným námětem pro komické situace.

Poddanská vesnice přitom tvořila svět sám pro sebe. Jeho problémům a starostem mohli ti, kteří od něj byli odděleni stavovskými i majetkovými bariérami, a v důsledku toho uvažovali zcela jiným způsobem, jen stěží porozumět. Venkované nikdy nebyli, podobně jako šlechtici i měšťané, jednodílnou sociální skupinou. V závislosti na velikosti svého majetku se dělili na sedláky (láníky, půlláníky), chalupníky a podsedky (zahradníky). Z postavení v uvedené hierarchii se odvozovala odlišná míra společenské prestiže každého jednotlivce. Základní hospodářskou jednotkou pak byla venkovská domácnost, která musela zabezpečit obživu všech osob, jež k ní náležely. Hospodář se ženou a dětmi vytvářel jádro domácnosti, k němuž patřili lidé ve vzájemném příbuzenském vztahu, tedy rodiče a děti, i bez pokrevních vazeb – čeleď. V čele domácnosti stál hospodář. Jeho přirozené autoritě se museli podřídit všichni její další členové. Na rozdíl od městského prostředí nebývalo na venkově zvykem, že by rodinnou autoritou mohla být žena. Pokud hospodář zemřel, vdova spravovala rodinný majetek jen do té doby, než ho mohl převzít dospívající syn, zeť nebo nový manžel. Venkovské hospodářství, spojené s každodenní námáhavou fyzickou prací, si žádalo mužskou autoritu. V pokrevním příbuzenství s hospodářem či jeho manželkou byli často ve venkovské domácnosti prarodiče, sourozenci, při opětovném sňatku i děti z předešlého manželství. Kromě nich tu mohli přebývat i nevlastní rodiče a jejich děti, a to zpravidla na výměnku. V raném novověku do rodiny hospodáře přímo patřily i osoby v čeledním poměru, tedy čeledíni a děvečky; na rozdíl od všech ostatních rodinných příslušníků byli za službu placeni. K domácnosti náleželi i podruzi, kteří byli ve vztahu k hospodáři v námezdním poměru. Na rozdíl od čeledi tu podruzi zůstávali delší dobu; jejich praktické zkušenosti byly i lépe odměňovány. Autonomní postavení vůči hospodáři přinášelo podruhům i další výhody: možnost samostatného příbytku, pronájem určité části pozemků či dobytka. Skromné hmotné zajištění jim navíc umožňovalo, aby si založili i vlastní rodinu, která však patřila k domácnosti hospodáře.

Příslušnost k rodině či domácnosti určovala podobu „domova“, světa bezpečí, který umožňoval lépe vzdorovat všem okolním destruktivním silám. Venkované, kteří vlastnili stavení a hospodářství, se řadili mezi

17. Forman s koňským spřežením, orba na poli.

18. Stavební práce.

usedlé obyvatelstvo. Pokud šlo o nezakoupené nemovitosti, přecházelo jejich vlastnictví po smrti hospodáře zpět na místní vrchnost; ta je mohla i nadále pronajímat. Pozemkové vrchnosti však postupem času rušily právo odúmrti. Usedlosti se tak stávaly nezczizitelným majetkem poddaných, kteří i nadále museli plnit veškeré předepsané povinnosti vůči své vrchnosti, státu i církvi. Užívání zakoupené či nezakoupené usedlosti navenek symbolizovalo samostatné postavení usedlého obyvatelstva na venkově, čímž se zásadně lišilo od lidí „neusedlých“.

Jádro rodiny tvořily osoby, které se stravovaly – „chlebily“ – společně s hospodářem. Na rozdíl od hospodáře ale nemohly vyžadovat čelné místo za stolem; to příslušelo pouze hlavě rodiny. K základní výbavě členů takové domácnosti patřila znalost vlastního jména, původu, ale spoušť přibližného věku i vědomí o místní a vrchnostenské příslušnosti. To vše spoluvytvářelo individuální identitu venkovana. Za určitý znak sounáležitosti jednotlivých osob v rodině je možné pokládat i příjmení, jež však bylo společné jen pokrevně příbuzným rodinným příslušníkům. V každodenní praxi se ztotožňovalo spíše s příslušností ke konkrétní usedlosti, „po chalupě“, a musel se s ním identifikovat dokonce i cizí muž, který se do rodiny přizemil nebo si hospodářství zakoupil. K orientaci na vsi bylo tak mnohem důležitější označení stavení než skutečná osobní identita jeho vlastníka. O ustálení jednotlivých příjmení a číslování domů na venkově se zasloužila až státní statistika tereziánského období. Vnímání venkovského domu, domácnosti a domova se v 16. až 18. století měnilo s hospodářským a sociálním vývojem celé země. Stále častěji se totiž patriarchální osobní svazky mezi jednotlivými členy venkovských domácností nahrazovaly předem sjednanými smluvními či spíše obchodními vztahy. Jejich platnost už nemohla garantovat „uznávaná autorita“ rodinných příslušníků, nýbrž zaměstnavatel, který dohlížel na své zaměstnance. Na místo širě vnímaného rodinného společenství se do popředí zájmu dostávala užší rodina. Takový proces byl v českých zemích doložitelný za situace, kdy na venkově přibývalo nemajetné obyvatelstvo, jež stále častěji nacházelo uplatnění „na cizím“. S rozvojem manufakturní a průmyslové výroby tito lidé nebyli odkázáni na život v podružství. Nové možnosti uplatnění začalo skýtat město, a to zvláště po zrušení nevolnictví v roce 1781.

Kořeny této situace je zapotřebí spatřovat i v souvislosti s uplatňovanou dědickou praxí. Na rozdíl od jiných oblastí ve střední Evropě, například Bavorska, nepřicházelo v českých zemích v úvahu, aby se po

smrti hospodáře usedlost dělila mezi pozůstalé osoby – vdovu a děti. Důvod lze vidět ve snaze o udržení ekonomických schopností venkovského hospodářství – bylo třeba zachovat odvody všech poddanských dávek a povinností. Po smrti nebo ještě za života hospodáře se novým vlastníkem venkovské nemovitosti mohl stát pouze jeden ze synů či zeťů původního majitele selského nebo chalupnického stavení. Všichni ostatní měli být časem vyplaceni rovným dílem – penězi i naturáliemi. V praxi se však běžně stávalo, že vzhledem ke špatné hospodářské situaci – způsobené válkou, neúrodou, nevalným hospodařením – se finančních prostředků na vyplácení sourozenců nedostávalo. V případě nevyplacených osob se tak oddalovala možnost založení vlastní domácnosti i samostatné živnosti. Mnozí z nich, obdobně jako tělesně nebo duševně postižené osoby, v aktivním věku i nadále bydleli se svými rodiči na výměnku nebo pracovali v podruží. Příslib změny vzniklé situace bylo možné spatřovat v uzavření sňatku s dobře situovaným vdovcem nebo vdovou. Změna majitele venkovské usedlosti probíhala úřední cestou. O tom svědčí purkrechtní soudy na panstvích, které podobně jako městské soudy vyřizovaly majetkové záležitosti. Purkrechtní soud zasedal ve vrchnostenské kanceláři za účasti svědků z obce, rychtáře a konšelů.

Jednotliví hospodáři se starali o majetek podle vlastního uvážení; vrchnostenská kancelář si v zásadě hlídala jen plnění předepsaných poddanských dávek a povinností. Ojedinelé zásahy do poddanských majetkových záležitostí jsou doložitelné tehdy, když se nový hospodář neosvědčil. To v praxi znamenalo, že nebyl schopen plnit všechny své poddanské závazky. Odpovědnost za vedení hospodářství přebíral muž, který se jako vlastník majetku zapisoval do pozemkových knih. Na jeho přirozené autoritě a cti záleželo postavení rodiny ve vsi a její prestiž v očích ostatních venkovanů. Na vůli muže, hospodáře, zpravidla záviselo nakládání s rodinným majetkem i osudy příslušníků vlastní rodiny. Jedině on rozhodoval o práci na poli i ve stájích. V případě potřeby zastupoval rodinu i na veřejnosti.

Role hospodářovy manželky spočívala v zabezpečení legitimního potomstva – v očích křesťanské společnosti vnímaného jako „boží dar“. Na starost měla výchovu dětí, péči o domácnost a především dohled na ženskou čeleď; obstarávala všechny „ženské práce“ – vařila, prala a s výjimkou koní pečovala o domácí zvířectvo. Přestože manželka hospodáře byla v podřízeném postavení k svému muži, v oblastech, které náležely do jejího vlivu, se zpravidla uplatňovalo i její nezávislé rozhodování.

V případech, že manžel byl nerozhodný nebo neprůbojný, mohla rodinu na veřejnosti neoficiálně zastupovat. Nikoli ojediněle se lze v rané novověkých venkovských domácnostech setkat i s projevy domácího násilí. Agresivní chování, patrné především u mužů, však bylo zřejmě soudobou společností vnímáno jako něco zcela přirozeného a normálního, co k manželství patří.

Když nedošlo k předčasnému úmrtí hospodáře, přebíral jeho nástupce venkovskou usedlost až po uzavření manželského svazku. Tehdy se také určovaly dědické podíly sourozenců a rozsah výměnku; až do smrti ho měl užívat původní majitel nemovitosti. Obdobná praxe byla obvyklá i za situace, kdy došlo k převodu rodinného majetku z důvodu smrti dosavadního uživatele. Generační výměna majitelů poddanských nemovitostí probíhala v závislosti na mnoha faktorech – k vnějším patřil válečný konflikt či neúroda, k vnitřním věk, schopnosti a možnosti odstupujícího i nového hospodáře. Během válečných let i v období hospodářského úpadku, například v druhé půli 17. století, se dávala přednost co možná nejdřívejšímu převodu rodinného majetku do rukou dospívajícího nástupce či prodeji cizí osobě, která ale musela zajistit prodejci výhodný výměnek. Období hospodářského rozkvětu přinášelo upevňování vlastnických poměrů i oddalování převodů venkovského hospodářství včetně jednorázových splátek všech dědických podílů.

I podobu výměnku ovlivňovala řada skutečností. Špatný stav předávaného hospodářství, málo peněz i drobný rozsah majetku předurčovaly výměnkáři jen doživotní příbytek a stravu; velká hospodářství, která dobře prosperovala, umožňovala k výměnku vyčlenit i hospodářské zázemí. Na celkovém rozsahu výměnku záviselo uspokojování základních životních potřeb i možnost získání vedlejších naturálních i finančních příjmů. Plnění všech státních, vrchnostenských, církevních i osobních závazků, které plynuly z vlastnictví nemovitosti, ale zůstávalo v rukou nového hospodáře – zřizovatele výměnku. Samotný výměnek nebyl v podstatě ničím jiným než dočasným vyjmutím části majetku, který ale nadále patřil k poddanské usedlosti, přičemž po smrti výměnkáře se stával opět její přirozenou součástí. Vztah mezi uživatelem a zřizovatelem výměnku se určoval trhovou smlouvou; tu při převodu majetku uzavírali rodinní příslušníci i nepřibuzné osoby. Nemovitost s výměnkem bylo možné prodat jen s podmínkou dodržení smlouveného způsobu zabezpečení výměnku vůči původnímu hospodáři a jeho manželce, případně i vdově a sirotkům.

Postavení výměnkáře bývalo různorodé – výhodné i špatné. Vždy záviselo na okolnostech, za kterých byly velikost i způsob zabezpečení výměnku dojednány. Jestliže bylo předání rodinného majetku odměněno jeho úplným nebo částečným vyplacením, mohl výměnkář v závislosti na rozsahu a prosperitě hospodářství počítat s určitým finančním obnosem na přílepenou. Jeho postavení bylo výhodnější oproti těm osobám, které zmíněný majetkový převod uskutečnily bezplatně. Následkem toho se zpravidla dostávaly do přímé závislosti na novém hospodáři. V případech ovdovělých žen se určoval rozsah výměnku obvykle v poslední vůli. V některých kšaftech neváhal otec napomenout svého syna, „aby svou máteř při tom statku do smrti choval, jí křivdy nečinil a jestliže by se společně s sebou srovnávat nemohli a pakližby máteř od něho se odtrhnouti chtěla, tehdaže jí povinen bude všecko podle poručení vydati a položití“. Právě takové odkazy jasně svědčí o tom, že mnohdy nebyly vztahy mezi starou a nastupující generací zdaleka idylické. K vesnickému výměnku příslušelo i společné nebo oddělené ubytování se stravou. K takovému zaopatření mohly náležet ještě rozdílné části polí, luk, zahrad i několika kusů tažného nebo užitkového dobytka.

Nejjednodušší variantou výměnku bylo soužití výměnkáře s rodinou nového vlastníka usedlosti. Výměnkář se tak navenek stával pasivním členem domácnosti, která měla zabezpečovat jeho každodenní potřeby – ubytování, jídlo a pití. V ojedinělých případech se do smluvních podmínek zahrnovala i péče o šatstvo a čistotu. Jestliže výměnkář krátkodobě nebo trvale onemocněl, bylo jeho ošetřování dobrou příležitostí k prokazování křesťanské lásky: „Cti otce svého a matku svou, abys dlouho živ byl a dobře ti bylo na zemi.“

Ke střídání generací na venkovských usedlostech docházelo v časovém rozmezí dvaceti až třiceti let. Předpoklad, že by v jedné domácnosti společně žili děd, otec a vnuk, byl tedy málo pravděpodobný. Zpravidla tu chyběli zástupci nejstarší, nebo naopak nejmladší generace. Systém čeledních a podružských služeb pomáhal zabezpečovat obsazení všech funkcí potřebných k zajištění chodu poddanské nemovitosti. Chybějící nebo nedospělé členy vlastní rodiny bylo možné nahradit čeledí – smluvně najímanou zpravidla na jeden rok. Jen na rozhodnutí hospodáře a čeledína záviselo, zda bude roční termín prodloužen či nikoli. Jakmile hospodářům dospěly vlastní děti, postupně přebíraly zodpovědnost za část chodu rodinného hospodářství. Zpravidla se jim svěřovaly povinnosti, které až dosud obstarávala čeládka. Když se však

i ony staly časem přebytně a zbytečně ujídaly ze společného krajíce, samy odcházely do čelední služby na jiná hospodářství. Tam většina dospívající venkovské mládeže získala praktické zkušenosti i finanční prostředky. Čelední služba byla i určitou formou sociálního zabezpečení dětí z chudých rodin, zvláště sirotků. Jen syn, který se měl stát nástupcem hospodáře, vykonával čelední službu na otcovském gruntu, kde získával základní pracovní návyky.

Vzhledem k poměrně častým věkově nevyrovnaným manželstvím nebylo nikterak výjimečné, jestliže venkovani – muži i ženy – vystřídali během života několik životních partnerů. V důsledku opakovaných sňatků však vzrůstalo riziko konfliktů mezi dětmi a jejich nevlastními rodiči. Systém poručníků a sirotčích knih měl v praxi zabránit, aby se osiřelým dětem a polosirotkům děla křivda. Zvláště se hlídalo, aby se jim neupíraly jejich dědické podíly. Napětí však vznikalo i mezi dětmi a jejich vlastními rodiči, či dokonce mezi samotnými sourozenci. Jakmile měl syn dlouho čekat na převzetí otcovského gruntu, vzrůstalo napětí mezi ním a otcem. Takový pocit se zpravidla zrcadlil v sepisovaném kšaftu či smlouvě o předání nemovitosti.

Venkovská hospodářství raného novověku představovala „ekonomii bez peněz“, kde chyběly finanční úspory a přebývala četná břemena nevyplacených dědických podílů, splátek dluhů a renty. Nedostatek hotových peněz – na venkově doložitelný ještě počátkem 18. století – měl za následek omezené zabezpečení výměnku i postupné oddalování výplaty dědických podílů. Při jejich vyplácení se dávala přednost především těm osobám, které se chystaly vstoupit do manželského stavu nebo byly odhodlány založit vlastní existenci nezávislou na rodině hospodáře. Společně s oddalováním výplaty dědických nároků se odkládal i termín k uzavření sňatku, tedy i možnost brzkého zplodění legitimního potomstva. V raném novověku směl sňatek uzavřít jen hmotně nebo finančně zajištěný jedinec. Od počátku 18. století se na některých panstvích v Čechách vydávaly vrchnostenské instrukce, které nepovolovaly sňatky osob bez vlastního hospodářství nebo dostatečného množství finančních prostředků. To vše mělo za následek oddalování vstupu do manželského života. Zatímco ve věkové skupině 15 až 19 let byla provdána jen čtvrtina až třetina z celkového počtu všech venkovských žen, ve stáří 25 až 29 let počty provdaných žen překračovaly tři čtvrtiny. Muži, kteří měli hmotně zajišťovat své rodiny, uzavírali první sňatky dokonce o 5 až 10 let později než ženy narozené ve stejných letech.

Důsledkem této situace bylo značné množství nemanželských dětí narozených v tomto období. Právě vysokého počtu těchto ilegitimních potomků se vrchnost velmi obávala. Takové děti byly do budoucna zdrojem mnoha problémů nejen pro své matky, ale i pro lidi podílející se na chodu panství. Proto často docházelo i k opačným situacím, kdy byli venkované, pokud existovala alespoň minimální vyhlídka, že se budou schopni o své nelegitimně zplozené dítě postarat, svojí vrchností k sňatku doslova nuceni, aby jeho početí zpětně legitimizovali.

Vstup do manželského života se na venkově spojoval s vybavením obou partnerů, věnem nevěsty, „pomocí“ ženichovi a výbavou obou. Zatímco výbava sloužila k osobní potřebě v nové domácnosti, bylo věno či „pomoc“ existenčním příspěvkem pro vznikající domácnost. Většinou pocházelo od rodiny partnera, který se přivdal nebo přiznal do cizí domácnosti. Poskytování výbavy ze strany rodičů bylo obvyklé v případě ženicha i nevěsty a plně odpovídalo možnostem otcovské usedlosti. Synům se dávalo zemědělské nebo řemeslnické náčiní, jeho množství však nesmělo ochromit obvyklý chod rodinné ekonomiky. Nejdůležitější součástí synovské výbavy ale byly peníze a naturálie – obilí a dobytek. To vše vytvářelo dohromady hmotný kapitál, se kterým mohl muž v budoucnu disponovat. Zatímco synovi se výbava poskytovala až po uzavření sňatku, dcera ji musela obdržet předem. V jejím případě se zpravidla jednalo o nejrůznější potřeby do domácnosti, které byly nazývány „ženským nářadím“ – šaty, ložní prádlo, klenoty a sypané obilí k přípravě pokrmů. Postupem doby přibývalo ve výbavě venkovské dívky nádobí, nářadí, nábytek i finanční obnosy; za ně bylo možné vše potřebné dodatečně opatřit. Rozsah výbavy musel odpovídat sociální příslušnosti nevěsty, která se objevovala před zraky venkovské pospolitosti, a navenek tak utvářela obraz zámožnosti své rodiny. Věno – na rozdíl od výbavy – dostávaly jen nejbohatší nevěsty ze selských rodin (do manželství přinášely zejména krávy, jalovice, peníze). V rozporu se zásadou rovných dědických podílů nedostávaly dcery jednoho otce věno stejného rozsahu. Nejen otcova oblíbená, ale i ošklivá, starší či nemocná dcera se mohla pyšnit větším věnem než její sestry. Snad právě výše věna zlepšovala jejich obraz v očích nápadníka. O velikosti věna nevěsty rozhodoval i rozsah ženichova majetku. Základem ženichovy „pomoci“ byly především peníze, dobytek nebo nemovitost.

K starobylým povinnostem venkovské rodiny patřilo uspořádání svatebního veselí. Svatba a počet pozvaných svatebčanů odpovídala

velikosti usedlosti a sociální příslušnosti rodičů ženicha a nevěsty. Tato slavnost se přitom stávala další možností, jak dát před svým okolím najevo svůj vliv a váženost v dané lokalitě a zároveň vystavit na odiv velikost svého majetku. Svatební obřad společně s hostinou se vesměs konal v bydlišti nevěsty a finanční náklady na sebe většinou přebíraly obě strany. Se sňatky na venkově pak úzce souvisela i migrace obyvatelstva. Zvláště v případech čeledi a podruhů nebylo nikterak výjimečné, jestliže mimo své rodiště našli pracovní uplatnění i životního partnera. Spíše než letmá setkání v kostele nebo na jarmarku sblížovala mladé venkovany dlouhodobější služba u jednoho hospodáře. Do jaké míry ovlivňovala uzavření manželského svazku citová vazba mezi partnery, či naopak rozsah jejich výbavy a věna, se můžeme jen domnívat. Volba ženicha i nevěsty, kteří náleželi do stejné, či dokonce vyšší sociální skupiny, byla často řízena konkrétními osobními či profesními strategiemi. K výběru životního partnera mimo rodnou obec přispívala i obava z pokrevnosti mezi nastávajícím ženichem a nevěstou. Když snoubenci pocházeli z různých panství, vyžadoval se k jejich sňatku „zhostní list“, který legalizoval změnu bydliště i vrchnosti u jednoho z nich. Přistěhovalec si kromě hmotného majetku do nového působiště přinášel i určité návyky a zkušenosti nabyté doma, v jiné vesnici či při službě ve městě, a nevědomky se tak stával prostředníkem kulturního transferu mezi místy, v nichž se v minulosti pohyboval, a svým budoucím domovem.

Každý grunt byl přitom jen větší či menší součástí vesnice – území, které venkovan považoval za bezpečné, protože je důvěrně znal, a v důsledku toho se na něm i s jistotou pohyboval. Právě venkovské prostředí představovalo v jeho myšlení opak k prostředí městskému, které mělo jiné uspořádání, lidé tu žili jinak a venkovan se ho podvědomě obával, protože mu nebyl schopen porozumět. Naopak mu byla důvěrně známá jeho ves a její bezprostřední okolí. V českém prostředí převládaly vsi návesní (jih, západ), nebo s uspořádáním řadovým (sever). Od zadní části stavení vycházely dlouhé záhumenicové pásy pozemků, přímo na mlat stodoly (humno) se napojovala zahrada či sad, které přecházely v pravidelně vytyčený pruh polí. Na venkovských zahradách se pěstovalo konopí, len, luštěniny, řepa, zelenina a koření. V blízkých sadech se sklízela jablka, hrušky, třešně, višně a slívy. Na přilehlých polích se hospodařilo podle trojpolního systému – pravidelně se střídala ozim, jař a úhor. Jestliže se nehnojilo chlévskou mrvou, nikdy nemohlo takové hospodaření zabezpečit odpovídající regeneraci půdy. Pole, která

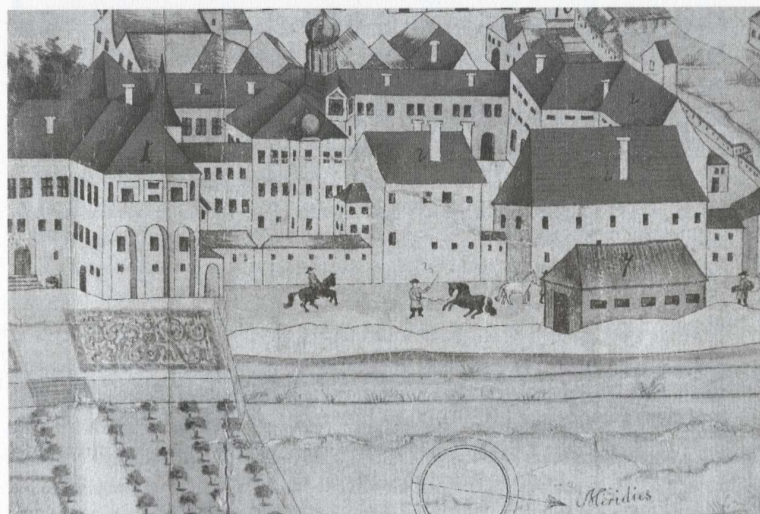
se nechávala ležet ladem, se užívala jako louky či pastviny. Až odbyt textilní suroviny, který nastal v českých zemích během 18. století, si vyžádal osívání úhoru lnem, pícninami a luštěninami, čímž se urychlila postupná likvidace trojpolního systému. Takový pohled na své okolí se naskytl obyvateli venkova vždy, když se kolem sebe rozhlédl.

Třebaže život a uspořádání obecných poměrů na venkově řídila a kontrolovala vrchnostenská kancelář, byla v každé vsi vesnická samospráva. V jejím čele stál rychtář, který byl zástupcem vrchnosti a současně představitelem celé venkovské obce. Nehledě na četné vrchnostenské zásahy a omezení, která motivoval rozvoj režijního velkostatku, byla předbělohorská doba obdobím nejživějšího působení obcí a jejich samosprávy. Vedle rychtáře ji navenek reprezentovali i konšelé. Zatímco o volbě rychtáře zpravidla rozhodovala vrchnostenská kancelář, jednotliví konšelé, kterých bývalo čtyři až šest, se volili během výročního zasedání vesnického soudu. Vrchnost si obvykle přála, aby se rychtářem stal spolehlivý a oddaný člověk. Zároveň však musela brát do určité míry v potaz zájem obce, protože jen tak mohl být zajištěn klid na vesnici a plnění vrchnostenských nařízení. Okruh činnosti vesnické samosprávy spočíval v působnosti hospodářské, policejní, mravnostní, majetkoprávní a soudní.

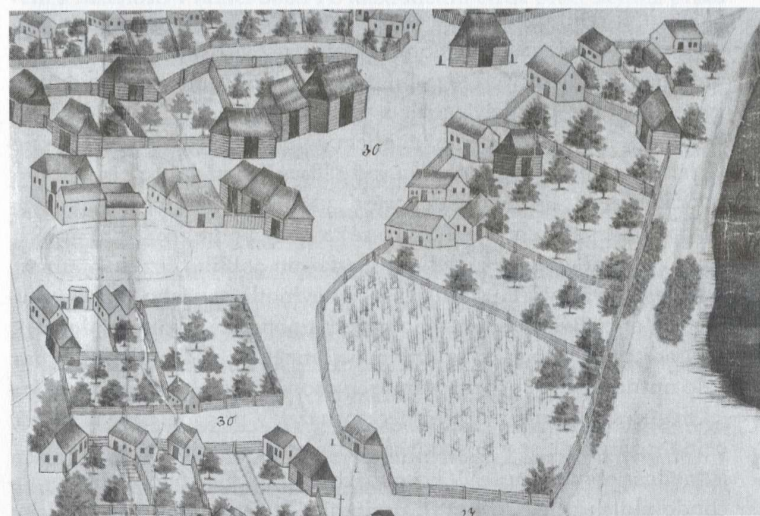
Nově budované dvory šlechtických velkostatků, které měly ve druhé půli 16. století stále větší rozměr, vyžadovaly dostatečný počet pracovních sil, zvláště čeledi a placených námezdních sil. Jejich nedostatek či značné finanční náklady na jejich najímání pak ve svém důsledku vedly ke zvyšování nebo k zavádění nových robotních povinností. Roboty v předbělohorském období neměla charakter nucené neplacené práce, ale její výkon se odměňoval v naturáliích nebo penězi. Ve stejném období docházelo k osvobození poddaných od již zmiňované odúmrti. Každá změna vlastnických poměrů se zaznamenávala do pozemkových knih ve vrchnostenské kanceláři. Postupný přechod na peněžní rentu měl za následek nahrazování některých robotních povinností pevně stanovenými platy v penězích. Pozemkové vrchnosti vyhlášovaly nové platby z pozemků a přírodních zdrojů, které se původně užívaly společně, bez vlastnických nároků zúčastněných stran; to se týkalo i lesů, pokud se v nich pásal dobytek, těžilo dřevo, lovila zvěř a sbíraly lesní plody. Také možnosti rybolovu na potocích a řekách se značně omezily. Jestliže si lovecká práva dříve nepřivlastnil panovník, okamžitě se jich chopila místní vrchnost, která si v 16. století osvojovala výsadní právo i na mnohé mlýny, valchy a další užitkové objekty.

Když šlechta nerozvíjela vlastní režijní velkostatek, zůstávala příjmově odkázána jen na poddanské dávky. Udržet jejich stálou výši rozhodně nebylo jednoduché. Poddanská hospodářství musela být natolik silná, aby v produkci přebytků zajistila stálý plat, rentu určenou neměnným předpisem v urbáři. Poddanské dávky mohly uvedeným způsobem zaopatřit vrchnost jen na velkém panství, jehož rozloze odpovídal dostatečný počet poddaných. Potřeba stálých finančních příjmů vrchnosti se neodrážela jen v podnikatelských aktivitách; šlechta pronajímala i vrchnostenskou půdu. Nedostatek pracovních sil přispěl k evidenci venkovského obyvatelstva v sirotčích a poddanských seznamech. Jednou z cest trvalého zajištění pracovních sil bylo násilné připoutávání poddaných k půdě a zákaz nekontrolovaného odchodu z panství. K dosud nebyvalému omezení osobní svobody venkovského obyvatelstva došlo až po třicetileté válce v důsledku vylidnění země, nedostatku pracovních sil a špatného hospodářského vývoje. Úspěšnost šlechtického velkostatku však nezávisela jen na dostatku pracovních sil, důležitou roli hrály i přírodní podmínky a úroveň obchodních vztahů.

Šlechtic v českých zemích nikdy neměl obdobnou příležitost k podnikání jako anglický lord. Ten využíval odbytu ovčí vlny díky prosperujícímu venkovskému hospodářství, které se zaměřovalo na dálkový export. Spíše než chov ovcí se v některých českých a moravských krajích jevílo jako perspektivnější rybníkářství. Mimo to vrchnosti vybíraly i poplatky za provozování obchodu, včetně nejrůznějších mýt. Ve své podstatě se snažily o vybudování soběstačného dominikálního trhu, na jehož provozu se mělo podílet veškeré poddanské obyvatelstvo z panství. Na jedné straně šlechtic podporoval zbožní výrobu poddaných ve městech a na vesnicích, na straně druhé obratně využíval dominikálního trhu pro vlastní vrchnostenskou režijní výrobu. Zaměřil se na několik obchodně výnosných odvětví – pivovarnictví, rybníkářství, ovčíny, křemý, mlýny s pilami a někdy i hutní provozy, sklárny, hamry a valchy. Co do počtu mezi jednotlivými podniky šlechtického velkostatku převládaly poplužní dvory, které se zaměřovaly na tradiční zemědělskou výrobu. Vrchnost ovládala dominikální trh promyšlenou soustavou příkazů a monopolů – největší význam měl odběr piva z panských pivovarů za předem stanovené ceny. Poddaní měli za povinnost mlít obilí v panských mlýnech a brát v potaz monopolní prodej soli. Jen ve výjimečných případech (ryby, dřevo, vlna, skot, sýry, obilí) mohla být produkce šlechtického velkostatku určena pro vzdálenější trhy. Rozvrat

19. Cihelna s hřbitovním kostelem.

20. Chmelnice u rybníka.

ekonomiky, který nastal během třicetileté války, přispěl k prosazení robotního typu velkostatku. Odbytová krize společně s úbytkem obyvatelstva a pracovních sil měly za následek postupné znevolňování venkovského obyvatelstva, k němuž došlo ve druhé polovině 17. století.

Venkovský člověk se musel přizpůsobit určitým normám a vzorcům chování, které od něho byly očekávány v závislosti na tom, jaké zaujímal v dané lokalitě sociální postavení. Kontrola nad jeho jednáním byla vykonávána nejen rodinou, ale také okolím, od kterého mohl na oplátku v případné krizové situaci očekávat alespoň pomoc a podporu. Pokud se tedy venkovan nechoval podle zaběhnutých a obvyklých modelů chování, vystavoval se nebezpečí, že může v budoucnu propadnout záchrannou sítí sociálních vztahů. Místem, kde se tyto záležitosti týkající se kontroly ostatních obyvatel probíraly, byly hospody. Základním smyslem hospodské komunikace bylo tzv. „pití“, od něhož se odvíjel charakter pobytu v krčmě, hry a zábava. Množství zkonzumovaného pitíva přitom bývalo dosti vysoké. Dva, tři litry vína, k tomu několik žejdlíků piva a navrch pálenka, to nebylo nic neobvyklého. Samotné pití se prokládalo rituálem „připíjení“. Jeho podstatu sice není třeba vysvětlovat, ale vzhledem ke „zrovnoprávňujícímu“ ovzduší krčem se připíjení stávalo často jedním ze sporných okamžiků komunikace. V celé řadě zjitřených hospodských emocí končících násilím figurovala jako příčina sporů nevyjasněná momentální pozice člověka v jeho lokálním prostředí. Z následných vyznání u výslechů přitom plyne, že otázky vysoké politiky málokdy patřily k příčinám toho, proč po sobě aktéři v hospodě házeli konvicemi. Mnohem důležitější pro ně byly jejich nevěrné ženy, lokální moc, dobrý původ a hlavně „potřebnost“ jedince pro život komunity. Právě „dobrá pověst“, osobní bezúhonnost a čest byly předpokladem pro utěšené vztahy se sousedy, podmínkou pro úspěch v práci a zaměstnání, pro dobrou sňatkovou politiku či získání úřadu. Čest zakládala sociální status každého jednotlivce v jeho sociální skupině i v obci. Byla součástí jeho majetku podobně jako pole, dobytek a nářadí, přičemž byla dokonce tím nejcennějším, co člověk měl. Proto bylo nutné strážít a ochraňovat nejen osobní čest, ale zároveň také kolektivní čest skupiny, z níž jedinec pocházel. V případě, že se jeho čest ocitla v ohrožení, se v hospodské hádce proti nebezpečnému nařčení jednoduše ohradit musel. V hospodách se však nejen pilo, čarovalo, obchodovalo a uráželo, nýbrž i parodovalo. Terčem mohl být prakticky kdokoli, ale vděčným tématem se stávaly útoky na jinou veřejnou in-

stituci v obci, která rozhodně netrpěla tak spontánní návštěvností jako hospoda, na kostel a na farářova kázání v něm.

Kostel vystavěný „od kamene“ byl příbytkem božím, místem konání náboženských obřadů i dalším shromaždištěm celé venkovské pospolitosti. S kostelem, jehož zvon obyvatele svolával dohromady, „rozháněl bouřky“, oznamoval požáry a jiná nebezpečí, byly spjaty osudy všech venkovanů. Téměř nikdo si nedokázal představit důležité církevní obřady a pravidelné nedělní bohoslužby jinde než na jeho posvěcené půdě. Každý člověk narozený ve farnosti získával v jeho posvátném prostoru své jméno. Po přijetí prvního svatého přijímání se každý venkovan v kostele více či méně pravidelně zpovídal, aby mohl být obdařen rozhrěšením. Kostel se stával němým svědkem svatebního obřadu i poslední cesty venkovana na nedaleký hřbitov. Člověk, který patřil k určité farnosti, sdílel její osudy a zároveň se podřizoval veřejné kontrole. Farář při nedělní bohoslužbě oznamoval důležité noviny, včetně ohlášek svatebních obřadů i svátků připadajících na následující týden. Každý hospodář si tak mohl co nejlépe rozvrhnout průběh prací na poli i v maštali. V kostele venkované prožívali náboženské slavnosti, pouti, posvícení i hody. Již obsazení lavic a místo v kostele mnohé vypovídalo o postavení a váženosti v rámci obce. Po každodenní tvrdé práci skýtala právě nedělní bohoslužba příležitost nejen k zamyšlení, ale zároveň k odpočinku a pobesedování si s ostatními.

Zatímco nejvyšší pozemskou autoritou měl být pro člověka panovník, z hlediska církevního ji představoval Bůh. Církevních obřadů a slavností se však nezúčastňovali jen skutečně hluboce věřící křesťané. Přicházeli i lidé, kteří si katolickou víru osvojili jen povrchně a pragmaticky. Přijetí náboženské a společenské autority katolické církve přitom pocho-pitelně neodstranilo různé svérázné a individuální náboženské představy. Do oficiálně hlásané podoby se tak především ve venkovském prostředí vmísila i cizí, „pověrečná“ složka. Právě tímto způsobem vznikaly v mysli soudobého člověka různé originální výklady Písma, které jsou neodmyslitelnou součástí neoficiální lidové kultury, v níž došlo k prolnutí starých pověrečných praktik a oficiální ideologie.

Je třeba zdůraznit, že i samotné kostelní zvony zněly venkovanům poněkud jinak než šlechticům a obyvatelům měst. Zatímco těm druhým ukrajovaly neustále dopředu běžící lineární čas, pro venkovské lidi byly součástí koloběhu, který vrcholil na den svatého Jiří (23. nebo 24. dubna) a o svatém Havlu (16. října). V těchto dnech se odváděly

pozemkové vrchnosti pravidelné peněžní platy a naturální dávky, nejčastěji tvořené obilím, drůbeží, vejci a sýry. Životní cyklus venkovana se tak odehrával v pravidelném sledu zemědělských prací, který byl předurčen cyklickým střídáním ročních období. Zároveň byl spjat i s liturgickým rokem a s oslavami různých církevních svátků. Do hospodářského a liturgického cyklu navíc nepravidelně vstupovaly rituály rodinného života venkovana – křtiny, svatby a pohřby. Venkovské prostředí zároveň uchovávalo dávné tradice a letité zkušenosti předcházejících generací. Sled církevních svátků byl pro venkovany i impulzem k zahájení nebo ukončení určitých polních prací. Až do sklonku 16. století byl v platnosti juliánský kalendář – veškeré i dnes užívané pranostiky je tak nutno posunout o deset dní zpět. V gregoriánském kalendáři připadá například svátek svaté Lucie na 13. prosinec. Tím se přibližuje období zimního slunovratu, tedy 21. prosince. I dnes by tedy bylo možné za správné označit rčení, že „svatá Lucie noci upije a dne nepřidá“.

Pro zdárný průběh polních prací bylo důležité počasí. Zemědělci usilovali o jeho předpověď i možné ovlivnění. V období sucha se modlili za vláhu, jindy zaháněli pomocí kostelních zvonů bouřku s krupobitím. Když nepomáhala křesťanská modlitba či prosebná procesí, uchýlovali se k magii. Přestože pranostiky vázané na církevní kalendář vznikaly bez znalosti přírodních zákonů, měly racionální jádro. To spočívá v určování předělů ročních dob, změn povětrnosti a stanovení počátku a konce jednotlivých polních prací – zvláště setí a sklizně. Některé z nich ale utrpěly na své aktuálnosti v souvislosti s již zmiňovaným přechodem od juliánského ke gregoriánskému kalendáři.

V tradičním pojetí je možné polní práce vnímat jako pradávny pohanský rituál, v němž se spojovaly pověrečné prvky s technickou dovedností a hospodářskou nezbytností. Jestliže se pohan v předkřesťanském období snažil naklonit si přírodu magickými rituály, křesťan raného novověku usiloval o milost přírody modlitbou. Křesťanská víra v zájmu posílení svého vlastního vlivu napomáhala šíření některých dávných, předkřesťanských zvyků. K nim patřilo přinášení jarních haluzí, svěcených kočiček, žehnutí zrna a prvních plodů. Ještě v raném novověku přihlíželi venkovani k „dobrým a špatným dnům“, když vykonávali zemědělské práce. Většina prací na poli se odvíjela i v pověrečném cyklu měsíce: „Jde-li měsíc nahoru, sej a sázej rostliny, které rostou vzhůru,“ čímž se myslelo obilí, len, mák. Když naopak měsíce ubývalo, nastal čas vhodný k setí „kulatin“ – hrachu, čočky, mrkve

a řepy. Křesťanský kalendář ovlivnil řadu dalších zvyků. Se žádnou prací na poli se nemělo začínat v pátek, a na Velký pátek se dokonce vůbec nemělo hýbat se zemí.

Rozhodující chvíle zemědělského roku prožívala celá rodina společně. Právě v těchto chvílích se rozhodovalo o dalším osudu celé domácnosti, a proto bylo třeba věnovat každé činnosti maximální pozornost, protože případná chyba či opomenutí nějakého rituálu mohlo mít v očích tehdejšího člověka katastrofální důsledky. Vykonavatel rituálu navíc neměl jen zodpovědnost individuální, nýbrž byl i nositelem zodpovědnosti kolektivní, protože jeho nezdařilým vykonáním mohl poškodit nejen sebe, ale zároveň i celé vesnické společenství. Mezi významné události venkovského života tak beze sporu patřila první jarní orba. Při této příležitosti si každý orač oblékal čistou košili. Když se vracel z pole domů, manželka nebo děvečka ho polily vodou, aby nebyl líný. Hojnost zrna měl zajistit obecně rozšířený zvyk „chléb setí“, rituální použití chleba či jiného obřadního pečiva při zahájení setby. V různých koutech Evropy se to provádělo různým způsobem. V německých zemích se zaorával přímo do brázdy, jinde se rozlomil napůl a rozdělil mezi tažné zvíře a hospodáře, případně se vezl na pole a poté zpět domů, kde ho společně snědla celá rodina. V českých zemích hospodyně pokládala chléb a vejce na pluh nebo mezi pluh a potah. Když hospodář odjel, byl darován prvnímu žebřákovi. Plnost a oblost zrna mělo přivolat vejce, kterým orač pohladil voly. Vejce se dobytku po hřbetě koulelo i při prvním vyhánění na pastvu.

Ochranu úrody před škodnou, hlodavci, ptáky, housenkami, čarodějnicemi nebo nebezpečným démonem měl zajišťovat magický kruh, který se utvořil obcházením pluhu nebo pole. Ještě před započítáním jarní orby hospodář s manželkou obcházel pole, přičemž jeho žena s sebou nesla rozžatou svíčku, nádobku svěcené vody, vykuřovadlo s bylinami i jiné ochranné prostředky. První obcházení bývalo spojeno s bylinami i jiné ochranné prostředky. První obcházení bývalo spojeno s odhalováním ženského těla – při doteku s půdou předávalo neživé přírodě sílu. Odhalená žena přitom zpravidla usedala na hroudou, nesměla být v přechodu, protože by mohla zastavit klíčící rostliny. Podobný význam měl i útržek ženského podolku ovinutý kolem hospodářova prstu. Obcházení pole hospodář opakoval ještě několikrát, zpravidla po zasetí.

K setbě se vybíralo jen to nejlepší a nejvyzrálejší zrno z předcházející úrody. Zrna napadená snětí hospodáři hubili mořením – vápenným mlékem, popelem, močůvkou. Osivo bylo pro každého zemědělce

klíčem úspěchu – jeho kvalitě se věnovala náležitá pozornost. V Čechách „omítali“ mošené zrna svčeny kyticemi z loňských klasů, kočiček a polního kvítí. Jinde ho kropili svčenou vodou a zaříkávali: „Pšeničko, buď tak čistá jako Maria Panna, když porodila Krista.“ Do setby se přidávalo zrna z loňského posledního nebo prvního snopu, dožínkového věnce, štědrovečerní výzdoby stolu, zrna svčené v kostele a často i cizí – sousedovo zrna. Když se zrna ukládala do země, doprovázelo život na vsi nebývalé ticho. S ničím se nesmělo tlouci, kovat, hlomozit. Zodpovědný rozsévač při práci nemluvil, nejedl, zpravidla držival v ústech několik zrn. Po dobu setby se lidé na mnoha místech dokonce odříkali pohlavního styku. Správný hospodář přicházel k setbě čistě oblečen i umyt, aby obilí zůstalo čisté od sněti a plevele. Práci zahájil hlasitým přáním: „Spánembohem, aby bylo sporo jako Krista pána slovo.“ Kolemjdoucí rozsévači zdravili slovy: „Nešpoř, Pánbůh.“ Když rozsévala obilí také žena, muž od potahu ji zdravil obřadným: „Obrod' Pánbůh.“ Rozsévač si před započtím práce namastil ruce slaninou z Velikonoc, tukem z masopustních koblihů nebo zaječím sádlem, aby mu zvláčněly a zrna v nich ztěžklo, lépe padalo k zemi a pomaleji klíčilo. První hrst osiva zpravidla směřovala k ptákům do křoví a byla chápána jako výkupné. Aby obilí narostla vysoká stébla, vyhazovalo se zrna vysoko do vzduchu. Setí lnu dlouho doprovázely tajemné obřady spojené s nahotou lidského těla. Rozsévač šel v noci na pole nahý, aby se země slitovala a urodila mu na oděv.

Množství pověrečných praktik směřovalo i k ochraně dobytka „před uhranutím“. Při prvním jarním vyhánění na pastvu, kdy se zimním státním vysílený dobytek převáděl ze suché píce na mladou travu, mívala zvířata zdravotní potíže. Zlou moc čarodějnic měl zahnat hluk – zvonění, břínkání, práskání bičem i úklid. Také čistota zvažovala nečisté síly jejich zlé mocí. Obecně rozšířený zvyk naváděl hospodyně, aby máčely travní plachtu, loktuši, v rose susedovy louky a pak ji vyždímaly kravám do žlabu (krávy údajně měly hodně dojit). Pastýř dostával od hospodyně při prvním vyhánění na pastvu po jaru tolik vajec, kolik kusů dobytka měl ve stádě. Vejci pak koulel dobytku po hřbetě, aby ztučněl a zakulatil se. Totéž činil i okolo stáda a skořápky pak pečlivě zahrabal na jednom místě, aby se jeho stádo nikdy nerozbíhalo. Zvyky, které směřovaly k zajištění plodnosti a doživosti dobytka i dobré úrody obilí, prostupovaly celým jarním obdobím. Byly nerozlučně spjaty s Velikonocemi, letnicemi i svátky svatého Jiří a svatého Jana Křtitele.

Také odhadnutí začátku žni bylo jednou z důležitých starostí hospodáře. Obecně platilo, že „obilí má devět dní metat, devět dní kvést, devět dní mlčít, devět dní zrát“. První pokosené obilí svázala hospodyně do snopu, někdy zastrčila dovnitř kámen, a mlčky je přinesla domů. Do stodoly, která byla zatím ještě prázdná, kladla snop se slovy: „To patří myším, ostatní hospodáři.“ Myši ve stodole se snažil oklamat i čeledín, který přivázel první fúru obilí. Mlčky s ní couval ke vratům do stodoly, pak na ně třikrát zabouchal a na otázku, co veze, odvětil: „Lidem chléb, myším smrt.“ Obavy z hlodavců, kteří mohli připravit hospodáře o drahocennou úrodu, rmoutily mysl hospodáře obdobně jako představa špatného počasí, neúrody a hladu.

Takovéto rituály se však někdy setkávaly s nevolí vrchnosti a především církve. Je z nich však velmi dobře čitelné propojení oficiální církevní věrouky s lidovou kulturou. Provozování takových rituálů v sobě navíc neslo i nebezpečí, které bylo zapříčiněno možností určité „negace“ rituálu. Pokud totiž v očích soudobého člověka mohl nějaký magický úkon přinést svému vykonavateli užitek, bylo samozřejmé, že existuje i rituál, který naopak může jeho okolí uškodit. Pokud pak nastal špatný rok, neúroda či onemocněl-li dobytek, k obvinění z čarodějnictví nikdy nebylo daleko.

Zatímco strach doprovázel život venkovanů po celý rok, jejich radost, která měla podobu spontánního či organizovaného veselí, se projevovala především po ukončení sklizně a většiny ostatních polních prací. V případě movitějších hospodářů býval příjezd poslední fúry obilí do stodoly spjat se zahájením bujarého veselí, na jehož začátku čeled' a podruzi „škrtili“ hospodáře povřísem, aby se domohli příslibu pohoštění. Pak následovala dožínková tancovačka spojená s výčepem piva. Na velkostatecích se z dožínek vyvinul obřad spojený s předáváním dožínkového věnce pozemkové vrchnosti nebo zástupci vrchnostenské kanceláře. I po něm přišla na řadu lidová slavnost. Další oslavy a veselí doprovázely vinobraní, dotěrky lnu, ukončení společné pastvy. Zakončení vegetačního období a sezonních prací bylo ve znamení podzimních hodů, které byly jediným svátkem, kdy hospodář pohledem na plně stodoly, stáje i chlévy mohl nabyt krátkodobého pocitu bezstarostnosti. Ten ale rychle vyprchával v předvánočním období, kdy se krátily dny a prodlužovaly noci. Začalo totiž ubývat zásob potravy a správný hospodář se začínal znovu bát o zdar příští úrody.

Rytmus života zemědělců vyplňovaly měsíce namáhavé práce, která trvala od úsvitu až do tmy, i doba zdánlivého klidu – vynuceného přírodou,

během něhož se pracovní povinnosti omezovaly na péči o chovný dobytek. Doba práce závisela i na reliéfu krajiny a klimatických podmínkách určité oblasti. V úrodných nížinatých krajích zemědělci pracovali mnohem déle než v horských a podhorských regionech. To se následně odráželo ve výnosu usedlostí i majetkových poměrech na venkově. Postupné zhoršování klimatu, doprovázené ochlazováním, se opětovně projevovalo v průběhu 17. století. Venkovské obyvatelstvo trpělo podvýživou i malou odolností proti epidemiím za neúrody a hladomoru. Nikterak výjimečné nebyly ani mortalitní krize způsobené morovou nákazou, které postihovaly města i venkov. Zanikání vesnických sídel svědčilo o pozvolném úbytku venkovského obyvatelstva a jeho soustředění do větších sídelních jednotek.

Léta třicetileté války a následujícího rozvratu země s sebou pochopitelně přinášela zbíhání poddaných. Strategie těchto venkovanů se přitom od sebe značně lišily. Hospodář svou usedlost opouštěl „pro chudobu“, „z nouze“, „pro nemožnost“, „nemoha obstáti na gruntu“ či „maje živnost špatnou a neúrodnou“. Mnozí sedláci však zbíhali i kvůli vysokým daním nebo pro vyhoření, a to zvláště tehdy, když s gruntem ztratili v plamenech i celou rodinu. Kromě dluhů přiměla venkovany k útěku i staroba a z ní vyplývající snížená pracovní schopnost. V soudobých pramenech však nacházíme i ojedinělé případy, kdy v neúrodných oblastech „nechtíce nic dobrého dělati, pryč utekl“. K náhlému opouštění gruntů docházelo i následkem úmrtí hospodáře. Pozůstala vdova záhy zjistila, že sama s dětmi nemůže chodit rodinného hospodářství zajistit, a proto raději odešla pryč. V pobělohorském období pak vyháněla venkovany z domovů spíše bída a neutěšené hospodářské poměry než náboženský útlak. K útěkům přispěla rovněž stoupající zločinnost v zemi, neboť mnozí hospodáři zběhli „pro zlodějství“ či „pro zlý skutky“. Hospodář odcházel z gruntů pryč s celou rodinou. Případy typu „zběhl a manželky tu zanechal“ byly vskutku ojedinělé. Zatímco ti mladší se ve světě dávali „na vojnu“, starší se raději „živili žebrotou“ a na vandru, daleko od domova, v bídě končili svůj život. Někteří odešli za zaměstnáním do nedalekého města, po jiných se země navždy slehla. Zběhnutí z panství přinášelo velké nebezpečí, takže jednotliví hospodáři předem činili vše možné, aby na ně nepadl stín podezření, že se chystají odejít pryč. Mnozí pečlivě provedli veškeré zemědělské práce, a teprve pak zmizeli z gruntů. Jestliže se jejich zamýšlený útek předem vyzradil, raději volili cestu dobrovolného odchodu z pozemského

světa. Lépe na tom však nebyli ani zběhlí sedláci, kteří dostali milost od svého pána pod podmínkou, že „se vrátí domů a znovu osadí svůj grunt“. Měli před sebou vidinu neustále se opakujícího koloběhu různých zemědělských činností, okořeněného případnými návštěvami hospody či kostela.

LITERATURA

- BURKE PETER, *Lidová kultura v raně novověké Evropě*, Praha 2005.
- CERMAN MARKUS, ZEITLHOFER HERMAN (edd.), *Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsberrschaften, 16.–19. Jahrhundert*, Wien-München 2002.
- ČERNÝ VÁCLAV, *Hospodářské instrukce*, Praha 1930.
- DÜLMEN RICHARD VAN, *Bezectní lidé. O katech, děvkách a mlynářích. Nepočestnost a sociální izolace v raném novověku*, Praha 2003.
- GRULICH JOSEF, *Venkovská žena v období raného novověku (16.–18. století)*, Československá historická ročenka 2001, s. 223–235.
- HANZAL JOSEF, *Poddaní novohradského panství v II. polovině 16. století*, Jihočeský sborník historický 31/1962, s. 1–15.
- HANZAL JOSEF, *Poznámky ke studiu ceny poddanské nemovitosti v 16.–17. století*, in: *Příspěvky k dějinám cen nemovitostí*, (ed.) Eduard Maur, Praha 1963, s. 39–48.
- HANZAL JOSEF, *Vesnická obec a samospráva v 16. a na počátku 17. století*, Právněhistorické studie 10/1964, s. 135–147.
- HANZAL JOSEF, *Vývoj a význam poddanské odúmrťi v předbělohorských Čechách*, Sborník archivních prací 10/1960, s. 146–180.
- HIML PAVEL, *Myslení venkovských poddaných v raně novověkých jižních Čechách pohledem trestně právních pramenů*, Opera historica 4/1995, s. 153–194.
- HORSKÝ JAN, *Příspěvek ke studiu rodinných struktur v Čechách v 16. století (Panství Třeboň – sonda)*, Jihočeský sborník historický 62/1993, s. 50–56.
- HORSKÝ JAN, *Příspěvek ke studiu venkovské poddanské čeledi v 16.–18. století (Panství Třeboň – Sonda)*, Archivní časopis 43/1993, s. 145–165.
- HORSKÝ JAN, *Studium historického utváření rodiny v 16.–18. století*, Historická demografie 38/1996, s. 165–172.
- HORSKÝ JAN, SELIGOVÁ MARKÉTA, *Rodina našich předků*, Praha 1996.
- HORSKÝ JAN, SLÁDEK MILOŠ, *Rodinné, sociální a demografické poměry v poddanských vsích na panství Třeboň v letech 1586 a 1651*, Historická demografie 17/1993, s. 71–109.
- CHOCHOLÁČ BRONISLAV, *K hospodaření poddaných na pernštejském panství v druhé polovině 16. a v první polovině 17. století*, Časopis Matice moravské 109/1990, s. 83–111.
- CHOCHOLÁČ BRONISLAV, *Poddanský úvěr na Moravě v 16. a 17. století*, Český časopis historický 99/2001, s. 59–84.

- CHOCHOLÁČ BRONISLAV, *Selské peníze. Sonda do finančního hospodaření poddaných na západní Moravě koncem 16. a v 17. století*, Brno 1999.
- CHOCHOLÁČ BRONISLAV, *Stalo se Léta Páně za rychtářství... Příspěvek k dějinám správy městečka Dolní Bobrová a k majetkovým poměrům jeho představitelů v 2. polovině 16. a v 17. století*, Časopis Matice moravské 116/1997, s. 119–136.
- CHOCHOLÁČ BRONISLAV, *Zadluženost a poddanské dávky (Příspěvek ke studiu sociálněekonomických problémů poddaných ve druhé polovině 16. století na základě perněstejských pozemkových knih)*, Jižní Morava 25/1989, s. 75–87.
- KLABOUC JIŘÍ, *Manželství a rodina v minulosti*, Praha 1962.
- KROFTA KAMIL, *Dějiny selského stavu*, Praha 1949².
- LASLETT PETER, HAREVEN TAMARA K. (edd.), *The Family Life Cycle in European Societies*, Paris 1977.
- LASLETT PETER, WALL RICHARD (edd.), *Household and Family in Past Time*, Cambridge 1972.
- LASLETT PETER, *Das Dritte Alter. Historische Soziologie des Alters*, München 1995.
- LE ROY LADURIE EMMANUEL, *Die Bauern des Languedoc*, München 1990.
- LEVI GIOVANNI, *Das immaterielle Erbe. Eine bäuerliche Welt an der Schwelle zur Moderne*, Berlin 1986.
- MAUR EDUARD, *Das bäuerliche Erbrecht und die Erbschaftspraxis in Böhmen im 16. bis 18. Jahrhundert*, Historická demografie 20/1996, s. 93–118.
- MAUR EDUARD, *Das Gesinde in Böhmen in der Frühen Neuzeit*, Acta demographica 13/1997, s. 75–94.
- MAUR EDUARD (ed.), *Příspěvky k dějinám cen nemovitostí v 16.–18. století*, Praha 1963.
- MÍKA ALOIS, *Feudální velkostatek v jižních Čechách (XIV.–XVII. stol.)*, Sborník historický 1/1953, s. 122–213.
- MÍKA ALOIS, *Poddaný lid v Čechách v první polovině 16. století*, Praha 1960.
- MÍKA ALOIS, *Problém počátků nevolnictví v Čechách*, Československý časopis historický 5/1957, s. 226–248.
- MIKULEC JIŘÍ, *Sedlák očima české barokní společnosti*, Dějiny a současnost 17/1995, č. 6, s. 15–19.
- MITTERAUER MICHAEL, *Familie und Arbeitsteilung. Historischvergleichende Studien*, Wien-Köln-Weimar 1992.
- MITTERAUER MICHAEL, *Historisch-anthropologische Familienforschung*, Wien 1990.
- MITTERAUER MICHAEL, *Lebensformen und Lebensverhältnisse ländlicher Unterschichten*, in: Von der Glückseligkeit des Staates, hrsg. von Herbert Matis, Berlin 1981, s. 315–338.
- MITTERAUER MICHAEL, SIEDER REINHARD (Hg.), *Vom Patriarchat zur Partnerschaft*, München 1984.
- MÜNCH PAUL, *Lebensformen in der Frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main-Berlin 1992.
- NAVRÁTILOVÁ ALEXANDRA, *Narození a smrt v české lidové kultuře*, Praha 2004.
- PETRÁŇ JOSEF, *Poddaný lid na prahu třicetileté války*, Praha 1964.

- PETRÁŇ JOSEF, *Pohyb poddanského obyvatelstva a jeho osobní právní vztahy v Čechách v době předbělohorské*, Československý časopis historický 5/1957, s. 26–58, 399–447.
- PETRÁŇ JOSEF, *Příběh Ouběnic v podblanické krajině (do roku 1918)*, Ouběnice 2000.
- PETRÁŇ JOSEF (ed.), *Dějiny hmotné kultury*, díl 2/1: *Kultura každodenního života od 16. do 18. století*, Praha 1995.
- PETRÁŇ JOSEF (ed.), *Problémy cen, mezd a materiálních podmínek života od 16. do poloviny 19. století*, Praha 1971.
- PETRÁŇ JOSEF, PETRÁŇOVÁ LYDIA, *Rolník v evropské tradiční kultuře*, Praha 2000.
- PLACHT OTTO, *Lidnatost a společenská skladba českého státu v 16.–18. století*, Praha 1957.
- PROCHÁZKA VLADIMÍR, *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách*, Praha 1963.
- PROCHÁZKA VLADIMÍR, *Trhová smlouva na poddanskou nemovitost v Čechách v 16. a 17. století*, Sborník historický 10/1962, s. 93–144.
- PROCHÁZKA VLADIMÍR, *Výbava a výměnek na české vesnici v 16. a 17. století*, Český lid 49/1962, s. 55–63.
- SIEDER REINHARD, *Sozialgeschichte der Familie*, Frankfurt am Main 1987.
- STEJSKAL ALEŠ, *Hospody posledních Rožmberků*, Dějiny a současnost 18/1996, č. 4, s. 9–13.
- ŠINDELÁŘ BEDŘICH, *K otázce zběhlých poddaných u nás. Přehled opatření proti poddanským zběhům od 13.–18. století*, Časopis Společnosti přátel starožitností 57/1949, s. 163–175, 214–227.
- ŠTEFANOVÁ DANA, *K aspektům role příbuzenských vztahů a majetkových transakcí. Situace na frýdlantském panství v letech 1558–1750*, Historická demografie 22/1998, s. 107–144.
- TLAPÁK JOSEF, *K některým otázkám poddanské nezákupní držby v Čechách v 16.–18. století*, Právněhistorické studie 19/1975, s. 177–210.
- VACEK FRANTIŠEK, *Selský stav v Čechách v letech 1419–1620*, Časopis pro dějiny venkova 14/1927, s. 5–16, 81–93, 153–168, 241–256; 15/1928, s. 1–24, 112–138, 247–286; 16/1929, s. 1–24, 81–103, 169–194, 249–278; 17/1930, s. 1–22, 81–109, 145–163.
- VÁLKA JOSEF, *Sedláci a moc*, Dějiny a současnost 16/1994, č. 3, s. 27–31; č. 4, s. 16–21.